

Ders 1

Этиштер (Fiiller)

Fiiller, nesnelere zaman ve mekan içindeki her türlü kılış, oluş ve duruşlarını belirten kelimelerdir. Genel olarak bu faaliyetlere hareket ya da eylem adı verilse de onlar hareketin aktif ya da pasif seyrine ve nasıl gerçekleştiğine göre birbirinden kılış, oluş ve durum fiilleri olarak fark ederler. Kırgızcada kılış fiilleri: *кет*-‘gitmek’, *ал*-‘almak’, *кой*- ‘koymak’; oluş fiilleri: *быш*- ‘pişmek’, *оору*- ‘ağrımak’, *агар*-‘ağarmak’; durum fiilleri: *ойло*- ‘düşünmek’, *сагын*- ‘özlemek vb.

Этиштин уңгусу (Fiilin kökü)

Türk dillerinde 2.şahıs emir kipi tekil hali fiilin kök hali olarak kabul edilir: *кел*-‘gelmek’, *жаса*- ‘yapmak’, , *ойно*-‘oynamak’, *ут*- ‘kazanmak’, ‘ütmek’, *жаз*-‘yazmak’, *кач*- ‘kaçmak’, *ал*- ‘almak’ gibi. Temel fiiller ve onların kökleri açısından akraba Türk dilleri birbirinden ve Ana Türkçenin fiillerinden fazla fark etmezler, fakat onların artı ayrılmaz gövde haline gelen durumları da kök olarak kabul edilmektedir, örneğin: *жашын*-‘gizlenmek’, *арт*- ‘artmak’, *тарат*- ‘dağıtmak’, *жубат*- ‘avutmak’, gibi.

Этиштин түрлөрү (Fiilin türleri)

Өтмө жана өтпөс этиштер (Geçişli ve geçişsiz fiiller)

Fiiller ifade ettikleri hareketin etki biçimine göre ikiye ayrılırlar. Birincisinde eylem fail dışındaki başka bir nesneye yönelir, onu etkiler. Bu tür fiillere **өтмө этиштер** (geçişli fiiller) denir. Genelde bu tür fiiller kılış fiilleridir. Onların eylemin etkisini geçireceği bir nesneye ihtiyaçları vardır. Genelde bu nesne Belirtme halinde olacağı gibi diğer hal eklerini de alabilir.

Geçişli fiiller: *бер*-‘vermek’, *ал*- ‘almak’, *түрт*- ‘dürtmek’, *тарт*- ‘çekmek’, *сугар*- ‘sulamak’, *бышыр*- ‘pişirmek’, *окут*- ‘okumak’, *ур*- ‘dövmek’, *жашыр*-‘gizlemek’, *бак*- ‘bakmak’, *тазала*- ‘temizlemek’, *боё*- ‘boyamak’, *тырма*-‘kaşımak’, vb.

Кыз катты почтодон жөнөттү.

Аял баласын бакчадан алды.

Айдай ар күнү гүлдөргө суу куют, итке тамак берет.

Eğer hareket herhangi bir nesneye tesir etmeksizin cereyan ediyorsa ya da failin kendisine yönelik olup, onu etkiliyorsa, bu tür fiiller **өтпөс этиштер** (geçişsiz fiiller) olur. Geçişsiz fiiller genelde oluş ve durum fiilleridir.

Geçişsiz fiiller: *отур*- ‘oturmak’, *жат*- ‘yatmak’, *тур*- ‘durmak’, ‘kalkmak’, *жаша*- ‘yaşamak’, *ак*- ‘akmak’, *көгөр*- ‘gövmek’ *агар*- ‘ağarmak’, *той*- ‘doymak’,

укта- ‘ууумак’, ойгон- ‘ууанмак’, жуун- ‘ууанмак’, сүйлө- ‘конушмак’, талаш- ‘tartışmak’ vb.

Машина үйдүн жанына токтоду.

Бала бир сааттан бери ыйлап жатат.

Майрамга эки жума мурунтан даярдандык.

Durum fiilleri, failin herhangi bir aktif eylemini değil, içinde bulunduğu durumu veya duygularını ifade eden fiillerdir: *кабыл ал- ‘kabul etmek’, ойло- ‘düşünmek’, ачуулан- ‘kızmak’, мактан- ‘övünmek’, сез- ‘sezmek’, ‘hissetmek’ vb.*

Элмиранын бүгүн бизге келерин билчүмүн.

Эсендин мага таарынып калганын дароо сездим.

Жамал эки айда абдан арыктаптыр.

Kaynaklar

Abduldayev E., Azırkı kırgız tili. Bişkek, 1998.

Asanaliyev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kısaça öçerki, Frunze,1964.

Azırkı kırgız adabiy tili. Bişkek KRUİA

Bartold V.V., Kırgızı.- Soçineniya. M.,1963, T.2, Çast I., s.509-510.

Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskova ,1960.

Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıka. Frunze, 1947.

Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.

Baytur A., Kırgız tarihının leksiyaları. Bişkek,1992.

Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L.,1950.

Cumakunova,G. (2002).“Kırgız Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi.Ankara:Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.

Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırgızca Sözlük. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. (Türkçeden Kırgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.((2001). Engin Köseoğlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1-88.

Cumakunova, G.((2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl.Başk. Yay.1-136.

Cusupakmatov L.,Otnoşeniye kirgizskogo yazıka k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.

Çorotegin T.K., Moldokasimov K.S., Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarıhı. Bişkek,2000.

Drenkova N.P., Grammatika şorskogo yazıka. Moskva,1979.

Grammatika hakasskogo yazıka. Moskva, 1975.

Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative description of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.

İshakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıka. Moskva,1961.

Karayev O., Vostoçniye avtorı o kirgızah. Bişkek,1994.

Kırgız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.

- Malov S.E. Drevniye i novıye tyurkskiye yazıkı.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.
- Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.
- Malov S.E., Yazık celtih uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.
- Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Tekstı i perevodı.M.-L., 1952.
- Oruzbayeva B.O., Kirgizskiy yazık.- Yazıkı mira: Tyurkskiye yazıkı.- Bişkek,1997,s.286-289.
- Tınıstanov K.,Kırız tili. T.I-II, İstambul,1998.
- Tenişev E.R., Drevniy kirgizskiy yazık, Bişkek,1997.
- Tenişev E.R., O dialektah uygurskogo yazıkı Sinszyana.- Tyurkologičeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.
- Tenişev E.R., O yazıke kırızov uyezda Fuıy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.
- Tenişev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıkı. M.,1976.
- Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.
- Yunusaliyev B.M.,Kırız dialektologiyası, Frunze,1971.
- Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kirgizskogo yazıkı.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.